

de mos

Jaargang 25
Oktober 2009

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

8

NIDI

inhoud

- 1 **Werkgevers worstelen met verhoging pensioenleeftijd**
- 2 Sterfte aan kanker in Nederland relatief hoog
- 3 Pensioenleeftijd
- 4 Sterfte door borstkanker toegenomen
Borstkanker in Europa
- 3 **Huwelijken tussen bloedverwanten**
- 5 65-jarige mannen hebben nog 11 gezonde levensjaren voor de boeg
- 6 Einde aan daling migratiehuwelijken
- 7 Werkzame beroepsbevolking vergrijsd verder
- 8 Bevolkingsomvang Nederland neemt verder toe

Foto: Stock.xchng/Pixelbase

Werkgevers worstelen met verhoging pensioenleeftijd

WIETEKE CONEN, HARRY VAN DALEN EN
KÈNE HENKENS

Het overheidsbeleid is sterk gericht op langer doorwerken, terwijl voor werkgevers bij het snijden in het personeelsbestand vervroegd pensioen de meeste voorkeur heeft. Oudere werknemers worden vooral geassocieerd met hogere arbeidskosten, verhoogd ziekteverzuim en lagere productiviteit. Werkgevers zijn daarom sterk verdeeld over een verhoging van de pensioenleeftijd.

De kredietcrisis heeft voor een rappe omslag op de arbeidsmarkt gezorgd. Ruim een jaar geleden kon nog worden gesproken over krapte op de arbeidsmarkt, was het aantal vacatures ongekend hoog en werd over langer doorwerken gesproken als middel om de krapte te verlichten. Voordat de crisis in september 2008 in volle omvang in Nederland toesloeg, viel juist een omslag in het vraagedrag van werkgevers naar oudere werknemers te bespeuren. Werkgevers begonnen zich sterker te richten op het aanstellen en behouden van oudere werknemers. Nu de crisis in de volle breedte in de Nederlandse samenleving zichtbaar wordt, is er van krapte geen sprake meer. Faillissementen en ontslagen zijn aan de orde van de dag.

Eén aanwijzing waaruit blijkt dat een dergelijke ontwikkeling in de vraag naar oudere werknemers zich in het afgelopen decennium heeft voltrokken, is inzichtelijk gemaakt in figuur 1. In deze figuur is voor de periode 2000-2009 weergegeven in welke mate werkgevers werknemers stimuleren om door te werken tot 65 jaar. De meting van 2008 werd verricht in de eerste helft van dat jaar; vlak voor de start van de crisis. Uit de figuur blijkt dat werkgevers vóór de kredietcrisis een redelijk hoge bereidheid tentoonspreidden in het stimuleren van langer doorwerken: één op de drie werkgevers stimuleerden, naar eigen zeggen, in 2008 hun personeel om langer door te werken. In 2009 daalde deze bereidheid van werkgevers in rap tempo, hoewel moet worden opgemerkt dat zelfs onder de slechte omstandigheden van dit moment werkgevers nog steeds meer stimuleerden dan in alle voorgaande jaren.

Foto: Stock xchng/Buzz7 9

demodata

STERFTE AAN KANKER IN NEDERLAND RELATIEF HOOG

In 2006 stierven 187 op de 100.000 inwoners in Nederland aan kanker. Dat is iets boven het gemiddelde van de EU-27 (175 per 100.000). Hierbij is rekening gehouden met verschillen in leeftijdsopbouw van de bevolking van de diverse landen. Van de West- en Noord-Europese landen overleden alleen in Denemarken naar verhouding meer mensen aan kanker dan in Nederland. In Denemarken, maar ook in Slowakije, Polen, Tsjechië en Hongarije stierven meer dan 200 op de 100.000 inwoners aan kanker. Cyprus had de laagste sterfte aan kanker, gevolgd door Finland (CBS).

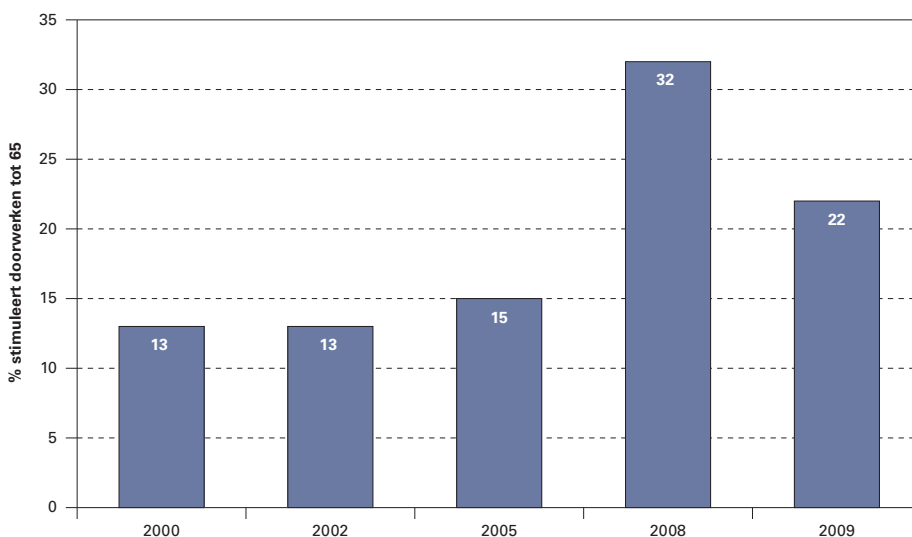
De huidige kredietcrisis vormt een uitzonderlijk natuurlijk experiment, omdat recessie en vergrijzing zich tegelijkertijd in volle hevigheid ontwikkelen en daarmee werkgevers voor een dilemma plaatsen. Op lange termijn is het naar alle waarschijnlijkheid gewenst om oudere werknemers te behouden in het licht van een krimpende beroepsbevolking. Op korte termijn staan de werkgevers voor de vraag hoe zij zich kunnen handhaven in een van de grootste recessies sinds de jaren dertig, waarbij het voor de hand ligt om sterk te snijden in de bedrijfskosten. De meeste bedrijven hebben in eerste instantie de gevolgen van de crisis opgevangen door tijdelijke contracten niet te verlengen. De vraag die nu actueel wordt is hoe bedrijven reageren wanneer zij door de enorme vraaguitval worden gedwongen om structureel in te grijpen in het vaste personeelsbestand, in het bijzonder van oudere werknemers. Wanneer oudere werknemers met vervroegd pensioen worden gestuurd, zijn ze vaak voor de arbeidsmarkt verloren: slechts één op de vier werknemers

werkt nog door met behoud van de prepensioenuitkering, en dan nog in beperkte mate. Voorts betekent ontslag voor veel werknemers van 55 jaar en ouder dat zij langdurig zonder werk blijven. Kortom, voor werkgevers betekent het ontslaan of laten afvloeien van oudere werknemers op korte termijn verlichting, met als keerzijde dat de kennis en kunde van oudere werknemers praktisch definitief verdwijnen. De transactie- en aanpassingskosten die gepaard gaan met het aantrekken en inwerken van nieuw te werven personeel zijn ook substantieel en weinig aantrekkelijk als de recessie of vraaguitval maar van korte duur blijkt te zijn. Werkgevers worden daarmee opgezadeld met een duivels dilemma. Het is uiteindelijk een empirische kwestie hoe hiermee in crisistijd wordt omgesprongen. Inzicht in houding en gedrag van werkgevers is sinds het mislukken van het SER-overleg van 1 oktober 2009 over een alternatief AOW-plan meer dan actueel. Het kabinet brengt in zijn plannen de AOW-leeftijd en in het verlengde daarvan de pensioenleeftijd in twee stappen omhoog naar 67 jaar: in 2020 naar 66 jaar en in 2025 naar 67 jaar. Hoe het kabinet de arbeidsmarktpositie van de oudere werknemer wil verbeteren moet echter nog exact worden uitgewerkt, terwijl hiermee het succes van deze hervorming valt of staat.

Vervroegd pensioen als crisismaatregel

Ten tijde van recessies is de in- en uitstroom op de arbeidsmarkt van verschillende leeftijdsgroepen werknemers verschillend. Vooral jongere en oudere werknemers hebben in zulke tijden in veel gevallen een zwakke positie. In Nederland ondervinden jongeren de meeste gevolgen van een recessie. Tegelijkertijd hebben zij het meeste profijt van een hausse bij een economische opleving. Oudere werknemers zijn meer beschermd en ondervinden meestal pas negatieve gevolgen van nationale of sectorale schokken als deze het bedrijf treffen waar ze werken. Hun functie verdwijnt vaak en wanneer ze op hoge leeftijd werkloos raken, is een terugkeer op de arbeidsmarkt een zeer langdurige affaire: de gemiddelde werkloosheidsduur van werknemers van 55-64 jaar is 31 maanden. Voor de gemiddelde werkloze is dat tegen de 19 maanden. Aan 900 werkgevers is in de periode mei-juli 2009 gevraagd of ze voor of tegen bepaalde maatregelen waren bij een gedwongen personeelskrimp van 20 procent. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt duidelijk dat vervroegd pensioen van oudere werknemers weer prominent in beeld komt: maar liefst driekwart van de werkgevers is daarvoor (figuur 2). De voorkeur voor arbeidstijdverkorting, nauwelijks minder groot, bleek in 2009 in de praktijk al uit de massale belangstelling voor de deeltijd-WW, die het mogelijk maakt om de arbeidstijd van werknemers met overheidssteun wezenlijk te verkorten. Opvallend is dat de meeste mensen het principe van *last-in-first-out* als crisismaatregel afwijzen. Het brengen van een loonoffer ten slotte heeft meer tegenstanders dan voorstanders. Het afgelopen half jaar hebben verschillende grote en kleine bedrijven hun werknemers hiertoe opgeroepen,

Figuur 1. Percentage werkgevers dat oudere werknemers stimuleert om door te werken tot 65, 2000-2009

Gebaseerd op de vraag: Indien u nu of in de nabije toekomst met schaarste aan personeel wordt geconfronteerd, welke maatregelen past u dan momenteel toe? De percentages in de figuur geven de optie 'Stimuleren dat medewerkers tot 65 jaar blijven werken' aan.

Bron: NIDI werkgeverssurvey, verschillende jaren.

waaronder Océ, Hewlett-Packard, V&D en ASML, zoals blijkt uit het Financieel Dagblad van 8 augustus 2009.

Vervroegd pensioen als oplossing bij gedwongen personeelskrimp

Om te achterhalen waarom werkgevers een sterke voorkeur hebben voor vervroegde pensionering als oplossing bij gedwongen personeelskrimp, is aan dezelfde werkgevers gevraagd wat de invloed van de vergrijzing van het eigen personeelsbestand is op bedrijfsprestaties. De gemiddelde leeftijd op de arbeidsmarkt is de afgelopen jaren sterk gestegen en een verdere stijging van het aantal 55-plussers op de werkvloer ligt in het verschiet. Hoe deze vergrijzing de bedrijfsprestaties beïnvloedt is daarom voor veel organisaties een kernkwestie. De cijfers in tabel 1 geven een indruk hoe werkgevers de gevolgen van vergrijzing van het eigen personeelsbestand inschatten. Uit de tabel blijkt dat werkgevers vergrijzing van het personeelsbestand vooral associëren met een stijging van de arbeidskosten in combinatie met een gelijkblijvende dan wel dalende productiviteit en winstgevendheid en een hoger ziekteverzuim. Wel verwacht 41 procent van de werkgevers dat met de vergrijzing de kennis binnen hun organisatie zal toenemen.

Werkgevers zien de vergrijzing binnen hun organisaties bezorgd tegemoet, helemaal wanneer de organisatie al sterk is vergrijsd. Verder blijkt, en dat werpt een interessant licht op het ontslagbeschermingsdebat, dat werkgevers die veel moeite ondervinden om werknemers met een vast contract te ontslaan sterker voor vervroegde pensionering zijn dan werkgevers die ontslag als zeer gemakkelijk ervaren. Vervroegde pensionering biedt een relatief gemakkelijke ontslagmogelijkheid, ook omdat het voor de werknemers in kwestie vaak een acceptabel aanbod is.

Verdeeldheid over verhoging pensioenleeftijd

Werkgeversorganisaties zoals het VNO-NCW en MKB-Nederland onderschrijven de noodzaak van een hogere pensioenleeftijd (Trouw, 7 augustus 2009). Vanuit hun functie als overkoepelende belangenorganisatie hebben werkgeversorganisaties meer oog voor de macro-economische problemen van vergrijzing en economie dan de individuele werkgevers. De steun van dergelijke belangenorganisaties voor verhoging van de pensioenleeftijd is begrijpelijk omdat pensioenpremies deel uitmaken van de arbeidskosten voor de werkgever en de pensioenpremies de afgelopen jaren sterk zijn gestegen. Die premieverhoging was noodzakelijk om op korte termijn de dekkinggraad van pensioenfonds op te vijzelen en om op lange termijn de gevolgen van de vergrijzing voor de betaalbaarheid van het pensioenstelsel op te vangen. De grote voorkeur voor vervroegd pensioen als aanpassingsmechanisme in een recessie doet wellicht vermoeden dat bij individuele Nederlandse werkgevers maar weinig steun bestaat voor de door het kabinet besloten – en door de werkgeversorganisaties gesteunde – verhoging van de pensioenleeftijd. Individuele werkgevers

Tabel 1. De inschatting van werkgevers van de effecten van een stijging van de gemiddelde leeftijd van hun werknemers met vijf jaar

Effect op:	(Sterke) daling	Gelijk	(Sterke) stijging
	%		
Arbeidskosten	1	21	77
Arbeidsproductiviteit	39	54	6
Winstgevendheid	30	63	7
Ziekteverzuim	7	47	45
Kennisniveau	10	49	41

Bron: Werkgeverssurvey NIDI-UU (2009).

Tabel 2. De voorkeuren van werkgevers voor diverse overheidsmaatregelen met het vooruitzicht van een krimpende beroepsbevolking

Voorkeuren t.a.v. inkrimpmaatregelen	(Sterk) tegen	Neutraal	(Sterk) voor
	%		
Stimuleren dat deeltijders voltijds gaan werken	10	26	64
Verhoging van de pensioenleeftijd	33	25	42
Uitbreiden van de wettelijke voltijd werkweek	32	27	41
Aantrekken van werknemers uit het buitenland	27	34	39
Stimuleren van meer kinderen	54	31	15

Bron: Werkgeverssurvey NIDI-UU (2009).

onderschrijven op macro-economisch niveau het nut en de noodzaak van langer doorwerken meer dan op het microniveau van hun eigen organisatie. In het perspectief van een op termijn krimpende beroepsbevolking is 42 procent van de werkgevers voorstander van een hogere pensioenleeftijd en is een op de drie daar tegen. Met andere woorden, de individuele werkgevers zijn sterk verdeeld over de verhoging van de pensioenleeftijd.

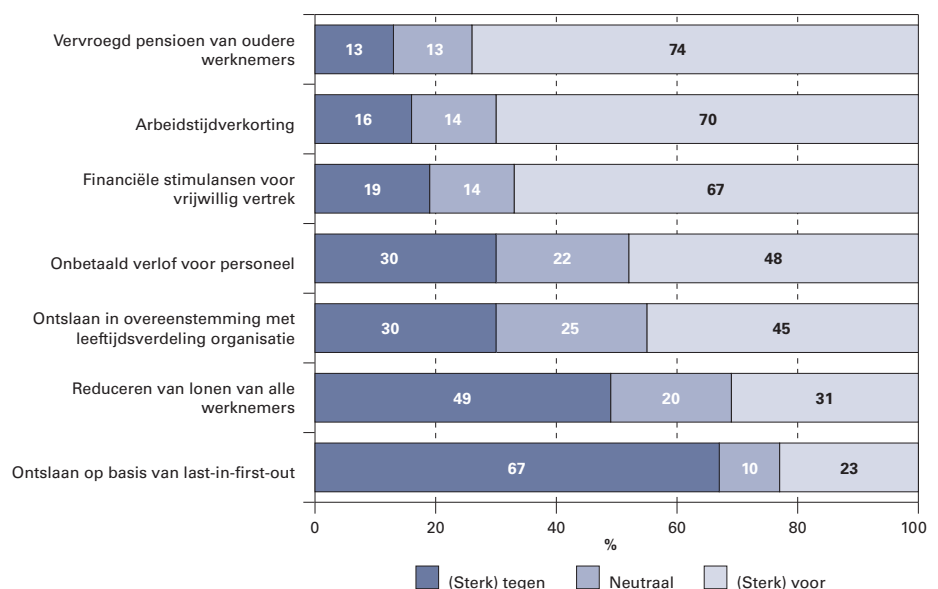
Bij nadere analyse blijkt hier de inschatting door werkgevers van het effect van vergrijzing op de arbeidsproductiviteit een rol te spelen. Ruim 50 procent van de werkgevers die verwachten dat vergrijzing samengaat met een productiviteitsstijging is voor een verhoging van de pensioenleeftijd. Van de werkgevers die een productiviteitsdaling verwachten is dat een derde.

PENSIOENLEEFTIJD

In 2006 was de gemiddelde pensioenleeftijd 61 jaar. Bij zelfstandigen was dat ruim 66 jaar. Bij acht van de tien werknemers die in 2006 met pensioen gingen lag de pensioenleeftijd vóór 65 jaar. Van de zelfstandigen was dat maar ruim een kwart. In de landbouw en visserij lag de gemiddelde pensioenleeftijd het hoogst met ruim 63 jaar, gevolgd door handel en reparatie met ruim 62 jaar. Werknemers in de bedrijfstak energie en water en het openbaar bestuur gingen gemiddeld het vroegst met pensioen, respectievelijk met 58 en bijna 60 jaar (CBS).

Figuur 2. De reactie van werkgevers als de noodzaak tot personeelskrimp zich voordoet

Bron: Werkgeverssurvey NIDI-UU (2009).

Foto: Stock xchng/Mikecco

demodata

STERFTE DOOR BORSTKANKER TOEGENOMEN

In 2008 overleden 3.327 vrouwen in Nederland aan borstkanker. Dat is vijf procent meer dan in 2007. De stijging was het grootst bij de 60-70-jarige vrouwen, van wie er 12 procent meer aan borstkanker overleden dan in 2007. In 2008 was bijna vijf procent van de totale sterfte onder vrouwen toe te schrijven aan borstkanker. Bij vrouwen van 35-50 jaar is borstkanker de meest voorkomende doodsoorzaak. Van één op de zes vrouwen in deze leeftijdscategorie die in 2008 zijn overleden, was borstkanker de doodsoorzaak. Onder vrouwen van 50-75 jaar is longkanker de meest voorkomende doodsoorzaak, gevolgd door borstkanker. Vanaf 75 jaar zijn hart- en vaatziekten de belangrijkste oorzaak van overlijden. Bij vrouwen onder de 30 jaar komt sterfte aan borstkanker nagenoeg niet voor. In 2008 overleden er ook 30 mannen aan deze ziekte (CBS).

BORSTKANKER IN EUROPA

In Europa behoort Nederland tot de landen met de hoogste (gestandaardiseerde) borstkankersterfte. Alleen in IJsland, Ierland en Denemarken is de sterfte hoger. In Spanje overleed naar verhouding het minste aantal mensen aan borstkanker. Bij deze Europese verschillen spelen meerdere factoren een rol. Zo zijn er verschillen in opsporing en behandeling van borstkanker, maar ook in het ontstaan ervan. Een aantal risicofactoren voor het krijgen van borstkanker geldt in grotere mate voor Nederland dan voor andere Europese landen. In ons land krijgen vrouwen op relatief hoge leeftijd hun eerste kind en geven moeders in vergelijking met de rest van Europa weinig borstvoeding (CBS).

Een hogere pensioenleeftijd is daarmee onder werkgevers een controversieel thema. Dit geldt ook voor alternatieve oplossingen voor een afnemend arbeidsaanbod, zoals het aantrekken van werknemers uit het buitenland en het uitbreiden van de voltijds werkweek. Het aantal voorstanders houdt het aantal tegenstanders in balans. Uitzondering hierop vormt de voorkeur onder werkgevers voor de ontmoediging van deeltijdarbeid. Deze steun komt goed overeen met de aanbevelingen die de Taskforce Deeltijd-Plus in 2007 maakte om vrouwen te stimuleren meer uren te gaan werken. In dat licht valt het ook te begrijpen dat werkgevers niets voelen voor een pronatalistisch beleid ter verhoging van het kindertal, een onderwerp dat minister Rouvoet op de agenda zette als mogelijk beleidsinstrument om de negatieve economische gevolgen van vergrijzing op te vangen.

Conclusie

Werkgeversorganisaties lijken zich van de noodzaak van langer werken zeer bewust. De achterban, de individuele werkgevers, is echter sterk verdeeld over die noodzaak, hetgeen wijst op een kloof tussen de wereld van de beleidsmaker en de realiteit van de werkvloer. Nederlandse werkgevers hebben nog steeds een voorkeur voor afvloeiing van ouderen om de productiviteit en de arbeidskosten in balans te brengen en de meningen over een hogere pensioenleeftijd zijn sterk verdeeld. Het huidige debat over de verhoging van de AOW-leeftijd, en in het verlengde daarvan de pensioenleeftijd voor aanvullende pensioencontracten, is vanuit het perspectief van de houdbaarheid van het Nederlandse pensioenstelsel begrijpelijk. Het belemmert echter het zicht op de achterliggende knelpunten in een vergrijzende arbeidsmarkt, die de positie van oudere werknemers verzwakken. Terwijl werkgevers juist worstelen met de naweeën van een jarenlang zogenaamd 'leeftijdsbewust' personeelsbeleid dat oudere werknemers in hun taakuitoefening ontziet (via extra verlof, geen overwerk, en dergelijke), worden

Foto: Stock xchng/Pzado

slechts mondjesmaat stappen gezet om die groep voor werkgevers aantrekkelijker maken. Zolang het tornen aan de ontslagbescherming van ouderen en demotie taboe is voor de sociale partners, zal het antwoord op de vraag hoe werkgevers de oudere werknemers op een rendabele wijze kunnen inzetten complex blijven. Het feit dat driekwart van de werkgevers voor vervoegde pensionering kiest als crisismaatregel geeft aan dat er nog een lange weg is te gaan.

LITERATUUR

- Corpeleijn, A. (2009), Werkherhvatting na ontslag: een vergelijking van oudere en jongere werknemers, *Sociaaleconomische trends*, 2^e kwartaal, pp. 35-40.
- Dalen, H. van, K. Henkens en J. Schippers (2007), *Oudere werknemers door de lens van de werkgever*, NIDI rapport nr. 74, Den Haag: NIDI.
- Dalen, H. van, K. Henkens, B. Lokhorst en J. Schippers (2009), *Herintreding van vroeggepensioneerden*, Den Haag: RWI.
- Ekamper, P. (2006), Ageing of the labor market in the Netherlands: An overview. In: T.S. Rocco en J.G.L. Thijssen (red.), *Older workers, new directions; employment and development in an ageing labor market*. Miami: Center for Labor Research and Studies, Florida International University, pp. 41-54.
- Euwals, R., R. de Mooij, en D. van Vuuren (2009), *Rethinking retirement*. Den Haag: CPB.
- Gielen, A. en J. van Ours (2006), Age-specific cyclical effects in job reallocation and labor mobility, *Labour Economics*, 13(4), pp. 493-504.
- Henkens, K., H. van Dalen en H. van Solinge (2009), *De vervaagende grens tussen werk en pensioen*. NIDI rapport nr. 78. Amsterdam: KNAW Press.

Drs. W. Conen, prof. dr. H.P. van Dalen en dr. K. Henkens, NIDI

Huwelijken tussen bloedverwanten

FRANS VAN POPPEL

Onlangs stuurde de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie, Van der Laan, samen met de Minister en de Staatssecretaris van Justitie een voorstel naar de Tweede Kamer om huwelijksmigranten niet meer toe te laten als het een huwelijk tussen bloedverwanten betreft en ook de sluiting van dergelijke huwelijken in Nederland niet langer toe te staan. Neef/nicht-huwelijken waren wettelijk al heel lang in Nederland toegestaan, maar kwamen maar in beperkte mate voor. Vooral door de toevloed van Turkse en Marokkaanse Nederlanders is het een belangrijk thema geworden.

Opnieuw is in Nederland een discussie ontstaan over huwelijken tussen bloedverwanten, in het bijzonder over huwelijken tussen neef en nicht. In 2002/2003 gebeurde dat naar aanleiding van een NOVA-uitzending en daaropvolgende vragen van de Kamerleden Wilders (VVD) en Ormel en Sterk (CDA) over hogere sterftecijfers onder baby's van Marokkaanse en Turkse afkomst, hogere sterfte die met het vaker voorkomen van neef/nicht-huwelijken in verband werd gebracht. Integratiedeskundige Jan Beerenhout pleitte voor een verbod op huwelijken tussen neef en nicht om de geboorte van gehandicapte kinderen in Turkse en Marokkaanse gezinnen tegen te gaan. Minister Hoogervorst van Volksgezondheid, Welzijn en Sport vond een verbod buitenproportioneel en zag meer heil in voorlichting aan de betrokken partijen. Nu is de discussie weer opgelaaid naar aanleiding van de plannen van Staatssecretaris van Justitie Albayrak om het aantal importbruiden terug te dringen. In een op 2 oktober 2009 aan de Tweede Kamer toegezonden brief van de Minister van Wonen, Wijken en Integratie en zijn collega van Justitie wordt voorgesteld nieuw gesloten neef/nicht-huwelijken niet meer te accepteren als grond voor toelating van gezinsmigranten. Tegelijk heeft de regering het voornemen geuit om naar Nederlands burgerlijk recht een huwelijk tussen bloedverwanten (van migranten en Nederlanders) in de 3^e of 4^e graad niet langer meer toe te staan. Hoe vaak komen dergelijke huwelijken in Nederland voor? Kende Nederland ook al voor de komst van migranten uit Marokko en Turkije dergelijke familiehuwelijken? Waren deze huwelijken verboden?

Huwelijken tussen bloedverwanten onder Turken en Marokkanen in Nederland en in de moederlanden

In de discussie in 2003 werd verwezen naar een onderzoek van de universiteit Leiden waaruit zou blijken dat naar schatting één op de vier Turken en Marokkanen trouwde met een familielid. In feite betrof het een verwijzing van emeritus hoogleraar Eldering naar een demografisch onderzoek onder Turken en Marokkanen in België. Nederlands onderzoek komt echter wel op vergelijkbare cijfers uit. Een in 1993 gehouden enquête onder in Nederland geboren Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen in een negental steden wees uit dat 30-31 procent van de Turken en 22-25 procent van de Marokkanen met een familielid was getrouwd. Ken-

Anton Adriaan Mussert, leider van de NSB, huwde op 19 september 1917 te Rheden met zijn 18 jaar oudere tante Maria Witlam, de zus van zijn moeder Frederika Witlam. Voor het huwelijk werd bij Koninklijk Besluit dispensatie verleend. De foto van het echtpaar werd genomen tijdens een Hagespraak, vermoedelijk op 22 juni 1940. Copyright Rijksmuseum, Amsterdam.

merken als onderwijsniveau, contacten met Nederlanders en de regio waar men is opgegroeid bleken weinig effect te hebben op de frequentie waarmee familiehuwelijken waren gesloten. Meer recente gegevens komen uit een in 2006-2007 gehouden onderzoek onder tweedegeneratie Turken en Marokkanen in Amsterdam en Rotterdam. Van de gehuwde Turkse paren was 8,3 procent met een neef/nicht getrouwd, van de Marokkaanse paren 6,3 procent. Daarnaast was respectievelijk 11,1 en 6,3 procent met een ander familielid getrouwd. In de zogenoemde Generatie R studie, gehouden onder vrouwen in Rotterdam die in de jaren 2002-2006 zwanger raakten was bij 22 procent van de Turkse paren en bij 20 procent van de Marokkaanse paren van een familiehuwelijk sprake. Studies die recent werden verricht in Turkije en Marokko komen met vergelijkbare cijfers. Een recente studie vermeldde dat in Marokko tussen de 20 en 28 procent van alle huwelijken tussen bloedverwanten werd gesloten. Voor Turkije werd in 2003 in een nationale steekproef een percentage huwelijken tussen familieleden gevonden van 22. Het merendeel betrof neef/nicht-huwelijken. Het Turkse cijfer is in vergelijking met 1983 niet veranderd. Binnen Turkije worden echter grote regionale verschillen in huwelijken tussen familieleden aangetroffen: het percentage loopt uiteen van meer dan 40 procent in Zuidoost-Anatolië tot minder dan 10 procent in het uiterste noordwesten.

demodata

65-JARIGE MANNEN HEBBEN NOG 11 GEZONDE LEVENSJAREN VOOR DE BOEG

Mannen en vrouwen worden steeds ouder. Lang niet iedereen brengt die extra levensjaren echter ook in goede gezondheid door. Mannen die in 1990 65 jaar waren, hadden toen gemiddeld nog 14,7 levensjaren tegoed, waarvan 9,7 jaren in goede gezondheid. In 2007 is de levensverwachting toegenomen tot 17,4 jaren. Daarvan brengen zij nog 11,2 jaren door in goede gezondheid. De levensverwachting is dus meer toegenomen dan de gezonde levensverwachting. Bij vrouwen van 65 jaar veranderde de gezonde levensverwachting zelfs helemaal niet, ondanks de stijging van de levensverwachting met gemiddeld 1,5 jaar. Mannen met hoger onderwijs hebben een levensverwachting die gemiddeld 3,6 jaar hoger is dan die van mannen met lager onderwijs. De gezonde levensverwachting ligt liefst 5,6 jaar hoger. Bij vrouwen is het beeld vergelijkbaar met 3,2 respectievelijk 6,3 jaren (CBS).

Foto: Stock xchng/Abdreytzu

demodata

EINDE AAN DALING MIGRATIEHUWELIJKEN

In 2008 kwam in Nederland een einde aan de daling van het aantal migratiehuwelijken. Net als in 2007 trouwde acht procent van de allochtonen, die in het huwelijk traden, een partner die was overgekomen uit het land van herkomst. Vooral Turken en Marokkanen geven de voorkeur aan een huwelijkspartner met dezelfde herkomst, die al dan niet in Nederland woonde. In 2008 trouwden in Nederland 28.000 mensen van niet-Nederlandse herkomst. Bijna de helft was van Westerse afkomst, een kwart had Turkije of Marokko als herkomstland. Zeven op de tien westerse allochtonen trouwden een autochtone partner, zes op de tien niet-westerse allochtonen trouwden met een partner uit dezelfde herkomstgroep. Vooral onder Marokkanen en Turken is het aandeel huwelijken met een partner van dezelfde herkomst groot, al jaren ruim 80 procent. Sinds 2004, toen de regels voor migratiehuwelijken werden aangescherpt, gaat het daarbij minder vaak om een migratiehuwelijk. In 2008 trouwde 20 procent van de Turken, zowel mannen als vrouwen, met een partner uit Turkije. Bij Marokkanen is het aandeel migratiehuwelijken, met 16 procent voor mannen en 11 procent voor vrouwen, wat lager. Het aandeel migratiehuwelijken van Turken en Marokkanen nam het sterkst af onder de tweede generatie. Wel trouwde ook van hen in 2008 nog een ruime meerderheid met een partner uit dezelfde herkomstgroep. Dit gold zowel voor mannen als vrouwen. Huwelijken tussen een Turk of Marokkaan en een autochtone partner komen bij zowel de eerste als de tweede generatie relatief weinig voor. De tweede generatie, die minder traditioneel is ingesteld, kiest vaker voor ongehuwd samenwonen. Bij deze samenwoners komen gemengde relaties vaker voor (CBS).

Het wettelijk kader

In Nederland kwamen al voor de komst van grote groepen migranten uit landen waar familiehuwelijken gebruikelijk waren huwelijken tussen familieleden voor, zij het in veel geringere mate. In tegenstelling tot wat in de kranten maar ook van de zijde van het ministerie van Justitie in de recente discussie werd gesuggereerd zou een invoering van een verbod op neef/nicht-huwelijken dan ook geen terugkeer naar het verleden betekenen maar een breuk daarmee. Immers, hoewel die suggestie wel werd gewekt kende de wetgeving met betrekking tot consanguine huwelijken in Nederland in het verleden geen verbod op het huwelijk tussen neef en nicht. Wel bestond voor de invoering van een nationale wetgeving ('1809 Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland') in delen van Nederland (Gelderland, Overijssel) een dergelijk verbod.

In 1838 werd bij Koninklijk Besluit per 1 oktober 1838 een nieuw Burgerlijk Wetboek in Nederland ingevoerd (in de provincie Limburg

niet dat tussen oom en nicht (een vergelijkbaar verschil in opvatting over wat mannen en vrouwen was toegestaan is af te leiden uit het feit dat de katholieke kerk gemakkelijker dispensatie verleende voor huwelijken tussen oom en nicht dan voor huwelijken tussen tante en neef).

Van een verbod op huwelijken tussen neven en nichten was in het Burgerlijk Wetboek geen sprake en dergelijke huwelijken werden ook door de meeste burgerlijke wetgevingen in Europa toegestaan. Huwelijken tussen volle neef en nicht werden door het rooms-katholieke kerkrecht, dat een ander systeem voor de vaststelling van de graad van verwantschap hanteerde, wel verboden.

In de 19^e eeuw zijn voorstellen gedaan om de huwelijksbeletsel wat in te perken. De staatscommissie voor de herziening van het Burgerlijk Wetboek die in 1886 met een ontwerp kwam stelde bijvoorbeeld voor om het huwelijk tussen oom of oudoom en nicht of achternicht, en tussen tante of oudtante en neef of achterneef geheel vrij te laten. Het ontwerp van 1886 is echter nooit wat geworden.

Vanaf begin jaren vijftig van de 20ste eeuw is gewerkt aan een herziening van het Burgerlijk Wetboek. In juli 1953 stuurde een groep genети en juristen een open brief aan de leden van de Staten-Generaal waarin ze er voor pleitten om in het nieuwe BW om medische redenen een huwelijksverbod aan volle neef en nicht op te leggen. Prominente artsen en theologen betuigden hun adhesie en tijdens de beraadslagingen over de nieuwe wet werd onder meer van de zijde van het PvdA-kamerlid Zeelenberg met instemming naar deze brief verwezen. Het voorstel haalde het echter niet: de overweging was dat, als dispensatie voor dit beletsel zou worden gevraagd en een deskundig medisch familieonderzoek diende te worden gehouden, de uitkomst van de dispensatie van 'te subjectief' medisch onderzoek zou kunnen afhangen. Wel verdween het huwelijksverbod voor oom en nicht en tante en neef. Sommige leden meenden dat de mens een zodanige natuurlijke afkeer

Foto: Wim de Jonge

was dat het geval per 1 januari 1842). Artikel 87 van het BW behelsde een (volstrekt) absoluut huwelijksbeletsel, een verbod op huwelijken tussen personen die aan elkaar verwant waren in de opgaande en nederdalende lijn (vader en dochter of grootmoeder en kleinzoon) of in de zijlijn (broer en zus). Artikel 88 behelsde een relatief (betrekkelijk) huwelijksbeletsel: verboden waren huwelijken tussen oom of oudoom en nicht of achternicht en tussen tante of oudtante en neef of achterneef. De beperking die artikel 88 oplegde was er echter een die te omzeilen was. Terwijl in het geval van een absoluut huwelijksbeletsel een huwelijk tussen de betrokkenen onder geen enkele voorwaarde kon plaatsvinden was het bij een relatief huwelijksbeletsel mogelijk om dispensatie te vragen die door de Koning om gewichtige redenen kon worden verleend. Het is overigens opmerkelijk dat enkele leden van de commissie die met de samenstelling van het Burgerlijk Wetboek waren belast in eerste instantie wel het huwelijk tussen tante en neef wilden verbieden, maar

Foto: Wim de Jonge

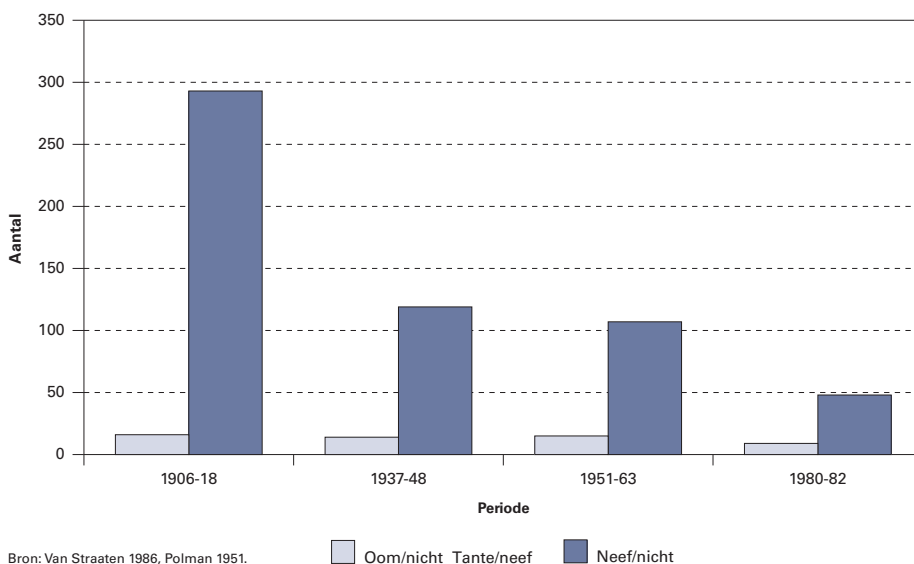
van dergelijke huwelijken had dat het vastleggen van een dergelijk verbod in de wet niet noodzakelijk was. Meer praktisch ingestelde lieden wezen erop dat wanneer neef en tante of oom en nicht per se wilden trouwen in de meeste gevallen toch wel dispensatie zou worden verleend. Dat bleek ook: in de periode juni 1950 tot januari 1957 waren 98 verzoeken voor dispensatie behandeld en slechts in 10 gevallen waren die geweigerd, vooral vanwege overspel, maar ook omdat de bloedverwanten er op tegen waren, vanwege alcoholisme van de man en 'debiliteit van de vrouw'. Zeker wanneer de vrouw al zwanger was werd bijna altijd dispensatie verleend om het kind te wettigen. Werd de dispensatie vanwege overspel geweigerd, dan zou het paar meestal toch wel ongehuwd gaan samenwonen en dat werd natuurlijk nog veel erger gevonden. De commissie stelde daarom voor om het huwelijksverbod te schrappen en artikel 88 verdween dan ook uit het nieuwe Burgerlijk Wetboek dat in 1970 van kracht werd. Het oude artikel 87 waarin de huwelijksbeletselen ten aanzien van verwanten in de opgaande en in de nederdalende linie en ten aanzien van broer en zuster waren ondergebracht kwam in enigszins gewijzigde formulering terug als artikel 41.

Opmerkelijk, gezien de discussies van dit moment, is dat de wetgeving zich vooral uit zedelijke overwegingen tegen sommige soorten van familiehuwelijken keerde. Zo werd erop gewezen dat oom en tante vaak de rol van vader en moeder vervulden voor neef of nicht; een huwelijk tussen hen kwam dan moreel gezien neer op een huwelijk tussen vader en dochter of moeder en zoon. Familiehuwelijken konden ook gemakkelijk leiden tot tweedracht, haat en moreel verval. Medische bezwaren gingen vooral vanaf de laatste decennia van de 19^e eeuw een rol spelen toen de genetica zich ging ontplooiën. Voor die tijd werden de gezondheidseffecten voor het nageslacht van familiehuwelijken ook wel aan de orde gesteld maar vaak resulteerde dat in een mengelmoes van feiten en vreemde opvattingen.

Hoe vaak kwamen huwelijken tussen bloedverwanten voor?

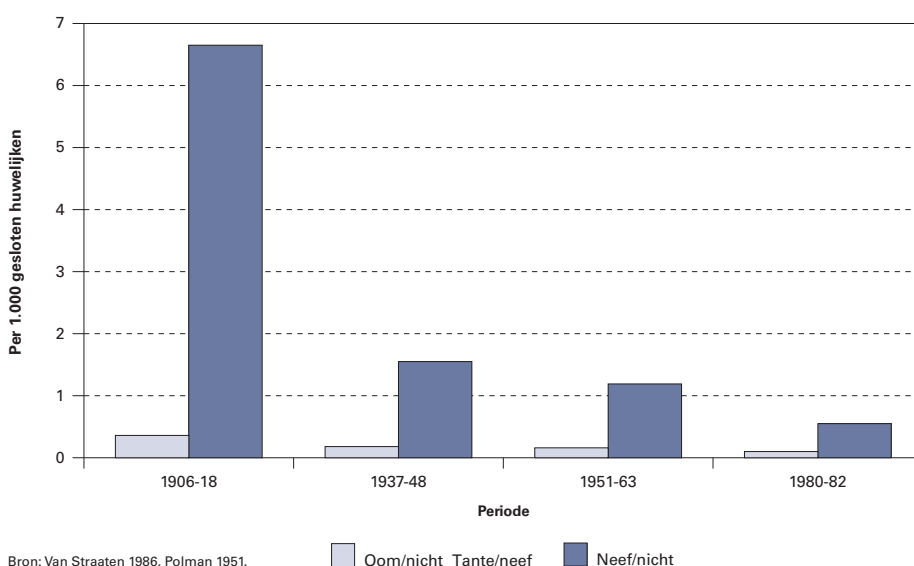
Op enkele lokale studies na, van beroemde medici als Coronel over Marken en van Polijn Büchner over Schokland en Katwijk, is in de 19^e eeuw naar het voorkomen van huwelijken tussen bloedverwanten in Nederland geen uitgebreid empirisch onderzoek gedaan. De burgerlijke stand was in 1811 ingevoerd maar de middelen om daar op grote schaal gebruik van te maken en de belangstelling voor het thema ontbraken. Onlangs werd op basis van een groot bestand van aan elkaar gekoppelde huwelijksakten voor de provincies Groningen, Overijssel, Gelderland, Zeeland en Limburg echter een poging gedaan om het aandeel huwelijken tussen bloedverwanten te schatten vanaf het laatste kwart van de 19^e eeuw. De onderzoekers constateerden een daling van het percentage neef/nicht-huwelijken op het totaal aantal gesloten huwelijken: in de jaren 1871-1880 lag het nog rond 2,7 procent, in de periode 1911-1922 bedroeg het nog maar circa 1,5 procent.

Figuur 1. Aantal huwelijken tussen familieleden, gemiddeld per jaar

Bron: Van Straaten 1986, Polman 1951.

Figuur 2. Aantal familiehuwelijken per 1.000 gesloten huwelijken

Bron: Van Straaten 1986, Polman 1951.

Om redenen die ook na archiefonderzoek duister zijn gebleven startte het Centraal Bureau voor de Statistiek in 1906 een nationale registratie van huwelijken tussen oom en nicht, neef en tante en volle neef en nicht. Onduidelijk is waarop de ambtenaren van de burgerlijke stand die de zogenoemde huwelijksstelkaarten invulden hun informatie dienden te baseren. Het natrekken van de familiegegevens die op de persoonskaarten van de gehuwden werden vermeld was daartoe niet voldoende en waarschijnlijk waren expliciet gestelde vragen van de ambtenaar van de burgerlijke stand aan echtbaar in spe noodzakelijk. Dr. Albert Polman, hoogleraar Anthropogenetica aan de Rijksuniversiteit Groningen en later hoofd van de afdeling Anthropogenetica van het Instituut voor Preventieve Geneeskunde in Leiden gebruikte deze gegevens bij zijn onderzoek naar de frequentie van consanguine huwelijken in Nederland. In de jaren zestig en tachtig heeft dr. A. van Straaten deze CBS-gegevens aangevuld met meer recente cijfers.

Zoals figuur 1 laat zien is tussen 1906-1918 en 1980-1982 het gemiddelde aantal gesloten familiehuwelijken zeer sterk teruggelopen. De oom/nicht- en tante/neef-huwelijken (de eerste

WERKZAME BEROEPSBEVOLKING VERGRIJST VERDER

In 2008 bedroeg de gemiddelde leeftijd van de werkzame beroepsbevolking 40,3 jaar. In 2001 was dat nog 38,3 jaar. De stijging komt door de groei van het aantal ouderen en van hun arbeidsdeelname. Tussen 2001 en 2008 steeg de **netto-arbeids-participatie** van 55-65-jarigen van 34 naar 45 procent. De gemiddelde leeftijd van de werkzame beroepsbevolking was in 2008 in het onderwijs met bijna 44 jaar het hoogst, gevolgd door de landbouw en de visserij. In de horeca was de gemiddelde leeftijd met nog geen 35 jaar het laagst. Hier werken veel jongeren. Ook in de handel en reparatie en de zakelijke dienstverlening was de gemiddelde leeftijd, met ongeveer 38 jaar, relatief laag (CBS).

Foto: Stock xchng/Harrykeely

categorie was veel omvangrijker dan de tweede) waren niet zeer talrijk en namen relatief weinig in betekenis af. Het aantal huwelijken gesloten tussen neef en nicht liep terug tot eenzesde van het oorspronkelijke aantal. Uitgedrukt per 1.000 gesloten huwelijken was de teruggang nog sterker. Figuur 2 wijst uit dat het relatieve aandeel van de oom/nicht- en tante/neef-huwelijken met meer dan 70 procent terugliep terwijl het aandeel neef/nicht-huwelijken met meer dan 90 procent daalde. Bedacht moet worden dat achter de nationale gemiddelden aanzienlijke verschillen schuil gingen. Het percentage consanguine huwelijken was voor de oorlog het laagst in de provincies Noord-Brabant en Limburg, niet vreemd gezien het feit dat bij 90 procent van de huwelijken beide partners tot de rooms-katholieke kerk behoorden en deze kerk strengere regels met betrekking tot consanguine huwelijken hanteerde dan de burgerlijke wetgeving. Een recent onderzoek van Bras c.s. bracht voor de periode 1870-1922 ook aanzienlijke sociale verschillen aan het licht. Onder de elite en onder de boeren kwamen beduidend meer huwelijken tussen verwanten voor dan in andere sociale klassen. Pogingen om de sociale, politieke en economische macht te handhaven lagen daaraan ten grondslag.

Tot slot

Het is duidelijk dat neef/nicht-huwelijken geen nieuw fenomeen zijn in Nederland. Wel staan cijfers die in de 19^e eeuw werden aange troffen in geen verhouding tot die welke vandaag de dag in Marokko en Turkije of onder Turkse of Marokkaanse Nederlanders worden gevonden. De bezorgdheid die uit de notitie van de beleidsmakers spreekt is daarom goed voorstelbaar. Onduidelijk is in de notitie echter wat de plannen zijn met betrekking tot de oom/nicht- en tante/neef-huwelijken: hoewel het hier om 3^e-graads verwantschap gaat wordt van een verbod op deze huwelijken in de notitie geen melding gemaakt.

LITERATUUR

- Bras, Hilde, Frans van Poppel, Kees Mandemakers (2009), Relatives as spouses: Preferences and opportunities for kin marriage in a Western society, *American Journal of Human Biology*, 21(6), pp. 793-804.
- Esveldt, Ingrid en Frans van Poppel (2005), Partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland. In: Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen, *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*. Amsterdam: Aksant, pp. 103-134.
- Jaouad, I. C., S. C. Elalaoui, A. Sbiti, F. Elkerh, L. Belmahi, A. Sefiani (2009), Consanguineous marriages in Morocco and the consequence for the incidence of autosomal recessive disorders, *Journal of Biosocial science*, 41, pp. 575-581.
- Koc, Ismet (2008), Prevalence and sociodemographic correlates of consanguineous marriages in Turkey, *Journal of Biosocial Science*, 40 (1), pp 137-148.
- Polman, A. (1951), *Over consanguine huwelijken in Nederland*. Leiden: H.E. Stenfert Kroese N.V.
- Straaten, A. van (1986), Het verloop van het aantal consanguine huwelijken in Nederland (1906-1982), *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 130(44), pp. 1984-85.
- Troe, Ernst-Jan W.M. (2008), Ethnic differences in fetal growth, birth weight and infant mortality. The Generation R study. Dissertatie Rotterdam
- Valk, H. de (2008), Union and family formation. In: Crul, M. en L. Heering (eds.) *The position of the Turkish and Moroccan second generation in Amsterdam and Rotterdam; the TIES study in the Netherlands*. IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 143-160.
- Zeben, C.J. van (1969), *Parlementaire geschiedenis van het nieuwe burgerlijk wetboek. Boek 1 Personen- en familierecht*. Deventer: Æ.E. Kluwer.

Dr. F.W.A. van Poppel, NIDI

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux drs. Jeannette Schoorl
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	www.nidi.knaw.nl/nl/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

demodata

BEVOLKINGSMOMENTUM NEDERLAND NEEMT VERDER TOE

De bevolking van Nederland blijft voorlopig doorgroeien: in 2040 telt ons land naar verwachting 17,5 miljoen inwoners, ongeveer één miljoen meer dan nu. Deze forse groei doet zich vooral voor in de Randstad en Midden-Nederland. In de komende drie decennia zal de bevolking hier met ruim 1,25 miljoen toenemen. De groei concentreert zich in de Randstad; de vier grote steden en Almere zijn koplopers. Tussen nu en 2025 zal Amsterdam naar verwachting met 90.000 mensen groeien, Utrecht met 80.000 en Almere met 60.000. Rotterdam en Den Haag groeien naar verwachting met elk rond de 40.000 inwoners. De bevolkingsgroei in de grote steden komt door de buitenlandse migratie en door natuurlijke groei (er zijn meer geboortes dan sterftegevallen). De komende decennia wordt een beduidend vestigingsoverschot verwacht. De immigranten hebben een duidelijke voorkeur voor de Randstad omdat zij daar meer mogelijkheden hebben voor werk en er al veel landgenoten wonen. Daarnaast trekken veel jongeren vanuit de periferie naar de grote stad voor studie en een eerste baan. Grote steden hebben een relatief jonge bevolking, waardoor er verhoudingsgewijs veel kinderen worden geboren en weinig ouderen overlijden (PBL).